

Л. В. Козловська

*кандидат юридичних наук,
доцент, науковий консультант
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ СПАДКУВАННЯ ТА НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ПОРЯДКУ СПАДКУВАННЯ

Потреба у чіткій науковій диференціації категорій спадкування як підстави набуття права на спадщину та набуття права власності в порядку спадкування стає все більш очевидною з огляду на численні спадкові спори, які за змістом сформульованих позовних вимог здебільшого стосуються визнання права власності на спадкове майно (спадщину) [1]. Проте ця проблема однозначно не вирішена ні в теорії цивільного права, ні в судовій практиці розгляду спорів про спадкування.

У сучасній вітчизняній юридичній літературі актуальні теоретичні питання спадкування розглядаються багатьма вченими: Ю. О. Заїкою, І. В. Жилінковою, Є. О. Мічуріним, І. В. Спасибо-Фатеевою, З. В. Ромовською, Є. О. Рябоконею та іншими. Проте деякі аспекти правозастосування, пов'язані із визнанням права власності на спадкове майно та низкою теоретичних і практичних проблем, що виникають, зокрема, при спадкуванні права власності на нерухоме майно, досліджені недостатньо.

Метою статті є визначення співвідношення правових категорій спадкування як підстави набуття права на спадщину та набуття права власності в порядку спадкування з наступним теоретичним обґрунтуванням розв'язання проблеми визнання права на спадщину, не оформлену відповідно до вимог законодавства.

Вирішення питання визначення змісту зазначених понять набуває особливого значення у зв'язку з тим, що іноді складається, на нашу думку, необґрунтована правозастосовна практика щодо виключення права власності на нерухоме майно зі складу спадщини у разі, якщо спадкоємець прийняв спадщину (статті 1268–1269 ЦК), проте не отримав свідоцтво про право на спадщину (ст. 1297 ЦК) або ж не здійснив його державної реєстрації (ст. 1299 ЦК).

Невизначеність механізму застосування цих норм призводить до того, що іноді судами визнається право власності у порядку спадкування на нерухоме майно, на яке не одержано свідоцтва про право на спадщину або не

здійснено державну реєстрацію права на спадщину, а в інших — не визнається. Так, деякі суди при ухваленні рішень керуються тим, що, якщо спадкоємець не одержав свідоцтва про право на спадщину та не здійснив державної реєстрації права на спадщину, він буде вважатись таким, що не набув права власності на нерухоме майно. Зазначена позиція ґрунтується на буквальному тлумаченні положень ст. 1299 ЦК, але не підтверджується іншими нормами книги 6 ЦК та суперечить загальним засадам універсальності спадкового правонаступництва (спадкування). Хоча з цієї точки зору буде доцільно зауважити, що вже досить тривалий час вчені-правники висловлюють думки щодо анахронічності ідеї універсальності спадкування, яка вважається надбанням римської юриспруденції, а в сучасний період не знаходить свого законодавчого обґрунтування. Основним аргументом такої ідеї є обмеження відповідальності спадкоємців за зобов'язаннями спадкодавця вартістю спадкового майна [6, с. 18–23; 9, с. 64–66]. Крім того, існують оригінальні точки зору щодо заперечення самого правонаступництва як юридичної конструкції [2, с. 19; 4, с. 28].

На нашу думку, внаслідок універсального характеру спадкування право на спадщину є об'єктом спадкового правонаступництва у разі смерті спадкоємця в двох випадках: 1) у разі якщо спадкоємець прийняв спадщину, проте не отримав свідоцтва про право на спадщину або ж не здійснив її державної реєстрації відповідно до вимог ст. 1299 ЦК; 2) в порядку спадкової трансмісії (ст. 1276 ЦК).

В контексті розгляду цього питання доречно згадати твердження К. І. Скловського, що немає жодної практично складної, а тим більше невіршуваної задачі, джерело якої б не знаходилось в теорії. І чим важча справа, тим глибше в теорії знаходиться її вирішення [10, с. 7]. Слід зважати, що законодавець розмежовує поняття «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини» та пов'язує із виникненням цих майнових прав різні правові наслідки. Неврахування відмінності таких правових категорій у процесі правозастосування має наслідком цілу низку складних проблем, які переплітаються у колізії права на спадщину спадкоємців, які прийняли спадщину, проте не завершили її правове оформлення, із можливим виникненням вимог інших осіб. Ситуація значно ускладнюється у випадку, коли спадкоємець, який прийняв спадщину, також помирає, не завершивши її правового оформлення.

Ухвалою колегії суддів ВССУ від 05 грудня 2012 р. (справа № 6-39992св12) задоволено касаційну скаргу С.Н.В. та скасовано рішення Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 20 червня 2012 р. та ухвалу Апеляційного суду Кіровоградської області від 29 серпня 2012 р. Судами встановлено, що право на спірну квартиру було набуто спадкодавцем, М.А.В., у порядку спадкування після смерті його батька, що підтверджується свідоцтвом про право на спадщину за законом. Відмовляючи у задоволенні позову

С.Н.В. до Олександрійської міської ради про визнання права власності в порядку спадкування, суди керувалися тим, що за життя спадкодавця, М.А.В., не набув право власності на спірну квартиру, оскільки не зареєстрував право власності на неї.

Скасовуючи згадані рішення судів, колегія суддів ВССУ зауважила таке. Відповідно до ч. 5 ст. 1268 ЦК незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини та згідно із ч. 3 ст. 1296 ЦК відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Статтею 1297 ЦК встановлено обов'язок спадкоємця звернутися за свідоцтвом про право на спадщину на нерухоме майно. Проте нормами цієї статті, так само як й іншими нормами цивільного права, не визначено правових наслідків невиконання цього обов'язку у виді втрати права на спадщину. Виникнення права на спадщину у спадкоємця (яке пов'язується з її прийняттям) як майнового права зумовлює входження права на неї до складу спадщини після смерті спадкоємця, який не одержав свідоцтва про право на спадщину (статті 1296, 1297 ЦК) та/або не здійснив його державної реєстрації (ст. 1299 ЦК).

Досліджуючи проблематику спадкування майна, на яке не було одержано свідоцтво про право на спадщину, необхідно керуватись нормами законодавства, яке було чинне на час відкриття спадщини попередніх спадкодавців. Якщо спадщину було відкрито в період чинності ЦК УРСР, застосуванню підлягають норми ч. 2 ст. 548 ЦК УРСР про належність спадщини спадкоємцеві з часу відкриття спадщини незалежно від оформлення права на спадщину.

Так, ухвалою колегії суддів ВССУ від 28 грудня 2011 р. (справа № 6-46257св11) відхилено касаційну скаргу П.В.І., П.Т.І. та залишено без змін рішення Київського районного суду м. Одеси від 23 листопада 2009 р. і рішення Апеляційного суду Одеської області від 22 квітня 2010 р. за позовом Д.О.А до П.В.І., П.Т.І. про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним та визнання права власності.

Ухвалюючи рішення про задоволення позову, суд першої інстанції керувався тим, що П.Р.З. прийняла спадщину після смерті (25 листопада 2002 р.) сина П.І.А. і як спадкоємець першої черги має право на 1/3 спірної квартири. До правонаступника Д.О.А. перейшло право власності на зазначену частину квартири в порядку спадкування за заповітом. Заперечення відповідачів ґрунтуються на тому, що П.Р.З. не прийняла спадщину. Проте суд правильно застосував норми матеріального права, встановивши, що П.Р.З. прийняла спадщину відповідно до ст. 549 ЦК УРСР. Згідно із довідкою з місця проживання П.Р.З. була постійно прописана в спадковій квартирі з 28 серпня 1999 р., тобто і на час смерті спадкодавця, і в період шести місяців після його смерті.

Зазначена вище неузгодженість судової практики зумовлена неоднаковим застосуванням норм ЦК щодо правових наслідків прийняття спадщини

(ч. 5 ст. 1268 ЦК) і правових наслідків оформлення права на спадщину — одержання свідоцтва про право на спадщину (статті 1296–1298 ЦК) та державної реєстрації права на спадщину (ст. 1299 ЦК).

Вивчення та розв'язання теоретичної проблеми природи права, яке набувається спадкоємцем через прийняття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК), сприятиме вирішенню низки питань, що виникають у судовій та нотаріальній практиці стосовно визнання та правового оформлення права на спадщину. На нашу думку, в зазначеній нормі йдеться про самостійне майнове право — право на спадщину, адже у спадкоємця, безумовно, виникає певне майнове право, але відсутня норма закону, де міститься пряма вказівка на те, що з часу відкриття спадщини набувається право власності на спадкове майно.

Очевидно, встановивши, що момент виникнення права власності на спадкове нерухоме майно тотожний моменту державної реєстрації права на спадщину, законодавець мав на меті дотримання відомих принципів державної реєстрації: публічності та достовірності [7, с. 200]. Проте спадкування є одним із небагатьох винятків із правил виникнення права на нерухоме майно без дотримання вимоги державної реєстрації, адже в силу закону таке майнове право не можна вважати правом власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини.

Як зазначають вітчизняні автори-правознавці, «в значній кількості випадків момент виникнення права власності не пов'язаний із моментом державної реєстрації. ...При переході права власності при реорганізації юридичних осіб, при спадкуванні, при виникненні права спільної власності у подружжя та в інших випадках момент виникнення відрізняється від моменту державної реєстрації права» [8, с. 341].

На нашу думку, проблема визнання права власності на спадкове майно може бути вирішена лише на основі теоретичних позицій послідовного розмежування правової природи суб'єктивного права спадкування, права на спадщину як самостійного майнового права та права власності на спадкове майно. Так, суб'єктивне право спадкування виникає у спадкоємця за законом або ж заповітом у момент відкриття спадщини. Право на спадщину як самостійне майнове право виникає у спадкоємця з часу прийняття спадщини із зворотною дією на момент відкриття спадщини. Виникнення права власності на спадкове майно залежить від вимог законодавства стосовно виникнення права власності на той чи інший об'єкт і зумовлене наявністю цілої низки юридичних фактів, серед яких може бути одержання свідоцтва про право на спадщину, державна реєстрація права на спадщину тощо.

Втілення у правозастосовну практику засад залежності набуття спадкоємцем права на спадщину із державною реєстрацією права на спадщину суперечать принципу універсального характеру спадкування та призводять до виникнення значних труднощів у судовій практиці, колізій у застосуван-

ні норм матеріального права та порушення спадкових прав осіб, які прийняли спадщину, тобто набули право на майно відповідно до ч. 5 ст. 1268 ЦК.

Норми книги 6 ЦК слід тлумачити та застосовувати лише у їхньому системному взаємозв'язку. Так, відповідно до ч. 3 ст. 1296 ЦК відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Правовстановлююче значення державної реєстрації щодо виникнення права власності на нерухоме майно, яке є в складі спадщини, що її прийняв спадкоємець, буде виявлятися лише стосовно актів відчуження такого майна (які в свою чергу потребують державної реєстрації) і не впливатиме на інші повноваження спадкоємця як власника. Наприклад, спадкоємець має право володіти нерухомим майном, користуватись ним, здійснювати розпорядження, не пов'язане із переходом права власності, захищати права, які виникли у нього на зазначене майно.

Особливе значення у характеристиці права на спадщину як майнового права має розуміння спадкування як переходу прав і обов'язків спадкодавця до спадкоємців та прийняття спадщини як основного юридичного факту у складі підстав спадкування. Звертаємо увагу, що йдеться не про прийняття спадщини як підставу набуття права власності на майно, що входить до складу спадщини. Способом спадкування набуваються різні суб'єктивні цивільні права, в тому числі й право власності, і спадкування не зводиться лише до набуття права власності. Можна вважати, що способом спадкування набувається право на спадщину, що характеризує похідне право набуття, зокрема і права власності.

Підставою набуття права на спадщину як майнового права, що має особливу правову природу права на об'єкт універсального правонаступництва, є вчинення правочину прийняття спадщини (із застереженням, що прийняття спадщини є юридичним фактом у кваліфікованому юридичному складі підстав спадкування). Це узгоджується із п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК, відповідно до змісту якого підставою виникнення цивільних прав та обов'язків є правочини.

Підставами набуття права власності на спадкове майно є всі юридичні факти, які є елементами юридичного складу спадкування, а також «додаткові» юридичні факти, передбачені нормами права, — отримання свідоцтва про право на спадщину, державна реєстрація права на спадщину. Виникнення права спадкування пов'язується із настанням юридичних фактів відкриття спадщини та юридичних фактів, які характеризують підстави спадкування за законом або ж за заповітом.

Проблеми розмежування підстав і способів набуття суб'єктивних прав і обов'язків у цивілістичній доктрині розглядаються в основному щодо набуття права власності [12, с. 378]. Б. Л. Хаскельберг зазначає, що виділення первісних і похідних способів набуття права власності зазвичай не супроводжується визначенням поняття «спосіб набуття, ...як правило не

розмежовуються також поняття «спосіб» і «підстава» набуття права власності» [12, с. 341].

У ЦК щодо виникнення цивільних прав і обов'язків, зокрема і набуття права власності, вжито терміни «підстави виникнення цивільних прав та обов'язків» (ст. 11) та «підстави набуття права власності» (ст. 328).

В юридичній літературі ці терміни зазвичай використовують як такі, що позначають правові явища одного порядку. Так, Є. О. Харитонов зазначає, що підставами виникнення права власності є різноманітні обставини (юридичні факти), з якими норми права пов'язують встановлення правовідносин власності. «Ці підстави нерідко іменують “способи набуття права власності” і розділяють на первісні і похідні» [11, с. 294]. Надалі цей автор використовує терміни «підстави» і «способи» набуття права власності як синоніми. Такий підхід є досить поширеним: «Усі підстави набуття права власності можна поділити на первісні і похідні способи» [14, с. 401]. Очевидно, це слід розуміти все ж таки як розмежування понять «підстави» і «способи» набуття права власності та усвідомлення їх значення, адже, як зазначалося, характеристика підстав набуття права власності здійснюється через визначення тих чи інших юридичних фактів чи утворених ними юридичних складів. На наше переконання, спадкування не є окремим юридичним фактом (юридичним складом), що характеризує підстави спадкування як способу набуття майнових прав, у тому числі права власності.

Стосовно аналізу законодавчого визначення правового режиму спадкового майна, спадщини після її відкриття слід зауважити, що в ЦК взагалі відсутнє використання термінів «власність» і «право власності» при визначенні права спадкоємців на спадщину, натомість наголошується на належності спадщини спадкоємцеві з часу відкриття (ч. 5 ст. 1268 ЦК).

У ст. 1164 ЦК РФ конкретно визначено, що за наявності двох і більше спадкоємців спадкове майно перебуває з дня відкриття спадщини в спільній частковій власності спадкоємців. Російські дослідники права також звертали увагу на відсутність чіткого законодавчого визначення природи права, яке встановлюється (виникає) у спадкоємців щодо спадщини. За твердженням А. Е. Казанцевої, «оскільки майно може належати суб'єктам не лише на праві власності, але й на іншому речовому праві, то відсутність вказівки на конкретне право слід визнати недоліком чинного законодавства» [5, с. 249]. У ЦК Франції спадкування визначено одним із способів набуття права власності. У Книзі III «Про різні способи набуття права власності» ЦК Франції міститься Титул I «Про спадкування» [3, с. 266].

На нашу думку, конструкція загальної належності спадкоємцеві спадщини з часу її відкриття найбільш виправдана з позицій сучасної юридичної техніки. Система суб'єктивних цивільних прав і обов'язків розвивається, з'являються нові їх види, і тому наведення їх переліків у нормах, що стосуються набуття спадщини, навряд чи є доцільним. Норму ч. 5 ст. 1268 ЦК

сформульовано таким чином, щоб не виникало потреби у доказуванні фактів набуття суб'єктивного права чи обов'язку, які входять до складу спадщини. Права і обов'язки, які входять до складу спадщини, мають різну правову природу — це речові, зобов'язальні, корпоративні та особисті немайнові права. Їх набуття не потребує дотримання порядку, передбаченого для кожного з них в цивільному обороті. «Всю цю сукупність прав і обов'язків спадкоємець набуває за допомогою єдиного акта..., не вчиняючи набуття кожного з цих прав окремо», — стверджує В. М. Хвостов [13, с. 482]. Це можна обґрунтувати тим, що прийняття спадщини є реалізацією особливого суб'єктивного права спадкування. Слід зазначити, що всі суб'єктивні цивільні права, які є складовими поняття «спадщина», у тому числі речові права, які підлягають державній реєстрації, належать спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. Набуття спадщини є самостійним способом набуття всіх прав і обов'язків, які входять до складу спадщини, в тому числі і права власності, без необхідності передачі речі (традиції), державної реєстрації, заволодіння [5, с. 250].

Отже, потрібно розмежовувати поняття виникнення права власності на спадкове майно та спадкування як набуття спадщини похідним способом, адже ці поняття відрізняються як за своїм змістом, так і за підставами виникнення. З точки зору динаміки цивільних правовідносин, спадкування характеризує зміну суб'єкта згаданих правовідносин та є не набуттям суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, а їх переходом як одним із видів універсального правонаступництва. Для більш точного теоретичного обґрунтування цього питання доцільно звернути увагу на співвідношення категорій «об'єкт правовідносин» і «об'єкт правонаступництва». Як зазначає Є. О. Рябоконт, «...об'єктом спадкового наступництва є вся сукупність правовідносин спадкодавця, в яких він перебував на момент своєї смерті» [4, с. 29].

Слід зауважити, що може йтися або про право на спадщину як особливий об'єкт суб'єктивних цивільних прав, або про загальне юридичне поняття, у складі якого об'єднуються суб'єктивні цивільні права і обов'язки різної правової природи — речові права, в тому числі і права власності, зобов'язальні права, корпоративні права. Кожне з них може мати законодавчо встановлений особливий порядок набуття, і тільки шляхом дотримання такого порядку відбувається набуття відповідного суб'єктивного права. Це не виключає визначення спадщини як особливої правової конструкції або ж особливого об'єкта цивільних правовідносин. Ми вважаємо, що обґрунтування особливостей захисту права на спадщину потребує визначення спадщини як особливої об'єкта цивільних правовідносин (суб'єктивних цивільних прав) та об'єкта спадкування як універсального правонаступництва.

Отже, право на спадщину як майнове право виникає з часу прийняття спадщини — вчинення спадкоємцем правочину прийняття спадщини, а також за сукупністю умов, встановлених законодавцем для спадкування у

порядку спадкової трансмісії (ст. 1276 ЦК). Зазначене не суперечить положенням ст. 1299 ЦК, згідно з якими право власності на об'єкти нерухомого майна в порядку спадкування виникає з моменту державної реєстрації цього майна, адже йдеться про різні майнові права: в першому випадку набувається право на спадщину в цілому (об'єкт спадкування) (спадкове правонаступництво), а в другому — право власності на об'єкт нерухомого майна. У разі смерті спадкоємця, який прийняв спадщину, але не одержав свідоцтва про право на спадщину (статті 1296, 1297 ЦК) та (або) не здійснив його державної реєстрації (ст. 1299 ЦК), право на набуту спадщину входить до складу спадщини, що відкрилась.

Список використаних джерел

1. За даними судової статистики спори про спадкове право у першому півріччі 2012 року в місцевих загальних судах становили 9 % від усіх справ позовного провадження, що розглядаються у порядку цивільного судочинства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html
2. Белов В. А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. — М., 2002. — 299 с.
3. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона); пер. с франц. В. Захватаев. — К., 2006. — 1008 с.
4. Заїка Ю. О., Рябоконь Є. О. Спадкове право : навч. посіб. — К., 2009. — 352 с.
5. Казанцева А. Е. Приобретение права собственности в порядке наследования // Вещные права: система, содержание, приобретение : сб. науч. тр. в честь проф. Б. Л. Хаскельберга ; под ред. Д. О. Тузова. — М., 2008. — 464 с.
6. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики). — Кишинев, 1973. — 258 с.
7. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — М., 1998. — 353 с. (Серия «Классика российской цивилистики»)
8. Право собственности: актуальные проблемы ; отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров / Ин-т законод. и сравнит. правоведения. — М., 2008. — 713 с.
9. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. — М., 1997. — 567 с. (Серия «Классика российской цивилистики»).
10. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве : учеб.-практ. пособие. — 2-е изд. — М., 2000. — 512 с.
11. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. — Вид. 2-ге, переробл. і допов. — К., 2009. — 816 с.
12. Хаскельберг Б. Л. Основания и способы приобретения права собственности (общие вопросы) // Цивилистические исследования: ежегодник гражданского права. Выпуск второй (2005) ; под ред. Б. Л. Хаскельберга, Д. О. Тузова. — М., 2006.
13. Хвостов В. М. Система римского права : учебник. — М., 1996. — 522 с.
14. Цивільне право України: академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — Вид. 2-ге, допов. і переробл. — К., 2006. — Т. 1 : Загальна частина. — 696 с.

Козловська Л. В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання розмежування спадкування як підстави набуття права на спадщину та набуття права власності в порядку

спадкування. Обґрунтовується правова природа права на спадщину як самостійного майнового права.

Ключові слова: спадкування, спадщина, спадкові спори, право власності на спадкове майно.

Козловская Л. В. Соотношение понятий наследования и приобретения права собственности в порядке наследования

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные вопросы разграничения наследования как основания приобретения права на наследство и приобретения права собственности в порядке наследования. Обосновывается тезис о природе права на наследство как самостоятельного имущественного права.

Ключевые слова: наследование, наследство, наследственные споры, право собственности на наследственное имущество.

Kozlovska L. V. Correlation of Notions of Inheritance and Acquisition of Property Right by Inheritance

Summary. Problem issues of division of inheritance as basis of heritage right acquisition and acquisition of property right by inheritance are considered in the article. Legal nature of right to heritage as separate property right is justified.

Key words: inheritance, heritage, inheritance disputes, ownership right to inherited property.